
УДК 94:316.334.5(477.43/.44)''1914/1918''

DOI: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Stadnyk-Kuzminets>

Olena Stadnyk

PhD (History), Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>

e-mail: elenast.mail@gmail.com

Natalia Kuzminets

PhD (History), Associate Professor, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>

e-mail: 1974natalika1@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Stadnyk, O. & Kuzminets, N. (2025). The First world in Podillya: the peasant dimension. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 34, 48–54. (In Ukraine). doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Stadnyk-Kuzminets>

THE FIRST WORLD IN PODILLYA: THE PEASANT DIMENSION

Abstract. *The purpose of the study is to reveal the impact of the First World War on Podillya, trace the perception of the peasantry at the end of the war from the point of view of their mentality, show the attitudes of the rural population, highlight the general trends and features of the economic, social, and everyday life of the Podillia village in the specified period. The scientific novelty of the work consists in the comprehensive analysis of various vectors of the influence of the First World War on the peasantry through the prism of the peculiarities of the development of the Podillya province.*

Conclusions. *The First World War led to the emergence of crisis trends in the development of the Podillya village, caused the decline of agriculture, caused acute social upheavals and increased social tension, and at the same time raised national consciousness and led to the beginning of the politicization of the peasantry. His attitudes during the Great War were contradictory, complex and ambiguous. The patriotic upsurge at the beginning of the war, associated with the hopes of improving one's position, quickly faded under the influence of war realities, weariness from military operations and the deterioration of the economic situation appeared, and enthusiasm was replaced by disappointment and dissatisfaction, and war became a part of everyday life. Mobilization measures, requisitions of livestock and food for the needs of the army, and rising prices for basic necessities made the situation even worse. The lack of workers, the reduction of cultivated areas, the decrease in yield, the increase in the property differentiation of the village, the increase in the number of widows and orphans changed the social structure of the village, and human losses led to tragedies in many families. However, the Podillya peasants became better informed about the political events taking place in the country and the world, as well as about national ideas.*

Key words: *First World War, Podillya, peasantry, requisitions, mobilization, refugee.*

Олена Стадник

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9554-6975>
e-mail: elenast.mail@gmail.com

Наталія Кузьмінець

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9939-2451>
e-mail: 1974natalika1@gmail.com

Бібліографічний опис статті: Стадник О., Кузьмінець Н. Перша світова війна на Поділлі: селянський вимір. *Український селянин*. 2025. Вип. 34. С. 48–54. doi: <https://doi.org/10.31651/2413-8142-2025-34-Stadnyk-Kuzminets>

ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА НА ПОДІЛЛІ: СЕЛЯНСЬКИЙ ВИМІР

Анотація. *Мета дослідження* — розкрити вплив Першої світової війни на Поділля, простежити сприйняття селянством краю війни з точки зору їх ментальності, показати настрої сільського населення, виокремити загальні тенденції та особливості економічного, соціального, повсякденного життя подільського села в означений період.

Наукова новизна полягає у комплексному аналізі різних векторів впливу Першої світової війни на селянство крізь призму особливостей розвитку Подільської губернії.

Висновки. Перша світова війна призвела до появи кризових тенденцій у розвитку подільського села, спричинила занепад сільського господарства, викликала гострі суспільні потрясіння та зростання соціальної напруги. Водночас піднесла національну свідомість і зумовила початок політизації селянства. Його настрої під час Великої війни були суперечливими, складними і неоднозначними. Патріотичний підйом на початку війни, пов'язаний з надіями на покращення свого становища, швидко згас під впливом воєнних реалій, з'явилася втома від військових дій та погіршення економічної ситуації, а ентузіазм змінився розчаруванням і невдоволенням, війна стала частиною повсякденного життя. Мобілізаційні заходи, реквізиції худоби та продовольства для потреб армії, зростання цін на товари першої необхідності ще більше погіршили ситуацію. Нестача робочих рук, скорочення посівних площ, зменшення врожайності, посилення майнової диференціації села, зростання кількості вдов і сиріт змінили соціальну структуру села, а людські втрати призвели до трагедій у багатьох сім'ях. Однак селяни Поділля ставали краще обізнаними з політичними подіями, які відбувалися в країні та світі, а також з національними ідеями.

Ключові слова: Перша світова війна, Поділля, селянство, реквізиції, мобілізація, біженство.

Постановка проблеми

Більше трьох років в Україні триває повномасштабна війна, яка, безперечно, так чи інакше впливає на кожну людину, різні аспекти життя населення, на суспільство загалом. Війна завдає важких економічних втрат, великих руйнувань, змінює психологію та світогляд людей. Російське вторгнення завдало величезної шкоди сільському господарству держави, яке завжди було пріоритетною сферою економіки України. Відбулося скорочення посівних площ, зниження обсягів сільськогосподарського виробництва, погіршення продовольчої безпеки. Крім того, війна вплинула на настрої селянства, примусивши його прилаштовуватися до нових реалій, існувати в умовах порушення звичних життєвих ритмів, постійних загроз обстрілів та руйнувань. Мобілізаційні заходи, проблема біженства, зміна ціннісних орієнтирів, виникнення панічних та песимістичних почуттів, поширення різноманітних чуток — далеко не повний перелік викликів, з якими стикається селянський соціум зараз і з якими він зустрівся більше, ніж сто років тому. Таким чином, звернення до подібної ситуації часів Першої світової війни є досить актуальним з точки зору не тільки порівняльного аналізу та рецепції війни, але й з погляду пошуку шляхів виходу з кризової ситуації як економічного, так і морально-психологічного характеру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематика Першої світової війни знайшла своє відображення в історичній літературі, різні її аспекти достатньо повно розкриті. Мова йде про бойові дії на теренах України, їх вплив на економічне становище, соціальний розвиток та суспільну свідомість населення. Зокрема,

згадаємо фундаментальну працю «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна»¹, дослідження О. Реєнта та О. Сердюка², праці Н. Шапошнікової³, В. Заброварного⁴, В. Венгерської⁵. На регіональному рівні найкраще вивчена історія західноукраїнських земель — Галичини, Буковини і Волині. Так, галицькі землі в період війни вивчено у дисертації О. Мазура⁶. Становище Буковини дослідив В. Заполовський⁷. У дисертації Б. Бернадського⁸ опрацьовано матеріали, що стосуються Волині. Що ж до території Поділля, існують тільки поодинокі розвідки, в яких розкрито окремі аспекти з обраної нами теми. У статтях Ю. Зінька⁹, І. Кушко та І. Романюка¹⁰ розглянуто бойові дії, становище економіки, зокрема сільського господарства, настрої пересічних громадян губернії. Водночас значна кількість важливих наукових питань, потребує нових оцінок і підходів, ґрунтовного опрацювання.

Мета статті

Мета статті — розкрити вплив Першої світової війни на Поділля, простежити сприйняття селянством краю війни з точки зору їх ментальності, показати настрої сільського населення, виокремити загальні тенденції та особливості економічного, соціального, повсякденного життя подільського села в означений період.

Виклад основного матеріалу

З перших днів Великої війни Поділля опинилося в прифронтовій смузі, тому ще 18 липня 1914 р. Подільська губернія як прикордонна з Австрією територія була переведена на військове становище. 2 серпня австро-угорського війська перейшли кордон в районі Сатанова, їхня кавалерійська дивізія зішлася з другою зведеною дивізією восьмої російської армії під Городком і відкрила гарматний вогонь. 4 серпня було захоплено Кам'янець-Подільський, але під тиском російських військ під командуванням генерала О. Брусилова австро-угорські частини змушені були 6 серпня залишити місто. Однак від 1914 р. у регіоні тривали постійні військові дії. Вони завдали величезних збитків сільському господарству Поділля, губернії, економіка якої мала суто аграрний характер. Із більше, ніж 3 млн населення регіону 2,9 млн проживало на селі. На одного члена сім'ї припадало 0,66 дес. землі¹¹.

Війна забрала з села на фронт велику кількість робочих рук, позбавила селянство значної частини тягової сили та сільськогосподарських знарядь праці. Це спричинило скорочення посівних площ і зниження врожайності сільськогосподарських культур. Так, посівна площа зернових скоротилася, порівняно з 1913 р., на 30 %, а за перші три роки війни — майже вдвічі. Врожайність зернових і технічних культур знизилася в середньому на 49,5 %, валова продукція зерна зменшилася з 113 млн пудів до 38 млн¹². Якщо у 1910 р. збір продовольчих культур складав 97, 2 млн пудів, то після війни він коливався у межах 60–70 млн пудів¹³. Різко скоротилася питома вага ринкових культур: пшениці, ячменю, цукрового буряка, тютюну, хмелю, льону, за їх рахунок збільшилася питома вага посівів жита, вівса, гречки, проса —

1 Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. У 2-х кн. Кн. 1: Історичні нариси / упорядн. О. Реєнт. К: ТОВ «Вид-во «КЛІО». 2014. 784 с.; Кн. 2: Мовою документів і свідчень / ред. кол.: В. А. Смолій та ін. К: «Вид-во «КЛІО». 2015. 800 с.

2 Реєнт О. Сільське господарство України в роки Першої світової війни. *Український селянин*. 2004. Вип. 8. С. 194–205; Реєнт О., Сердюк О. Загострення суперечностей в імперській державі у роки Першої світової війни (липень 1914 р.-лютий 1917 р.). *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* 2004. № 7. С. 5–47.

3 Шапошнікова Н. Продовольче становище України в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 — лютий 1917 рр.). К: Ін-т історії України НАН України. 2002. 174 с.

4 Заброварний Б. Українське село в роки Першої світової війни. Луцьк: Надтир'я. 2002. 148 с.

5 Венгерська В. «Українське питання» напередодні та в умовах Першої світової війни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2014. Вип. 3. С. 8–11.

6 Мазур О. Східна Галичина у роки Першої світової війни 1914–1918). Дис... канд. іст. наук. Львів. 1997. 248 с.

7 Заполовський В. Буковина в останній війні Австро-Угорщини. Чернівці: Золоті литаври. 2003. 242 с.

8 Бернадський Б. Волинь в роки першої світової війни. Дис... канд. іст. наук. Луцьк. 1999. 197 с.

9 Зінько Ю. Поділля в роки Першої світової війни у спогадах В. Приходька. *Народи світу і Велика війна 1914–1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3–4 квітня 2015 р.* Вінниця: ТОВ «Ніланд-ЛТД». 2015. С. 209–221.

10 Кушко І., Романюк І. Становище сільського господарства Східного Поділля в роки Першої світової війни/ *Народи світу і Велика війна 1914–1918 рр.: матеріали Всеукраїнської наукової конференції 3–4 квітня 2015 р.* Вінниця, ТОВ «Ніланд-ЛТД», 2015. С. 252–257.

11 Державний архів Вінницької області (далі — ДАВіО). Ф. П. 1. Оп. 1. Спр. 242. Арк.49.

12 Поділля в період відбудови народного господарства 1921–1925 рр. Збірник документів і матеріалів. Вінниця: Кн-газ. Вид. 1957. 626 с.

13 Там само.

тобто тих культур, які мали у селянському господарстві натурально-споживче значення, на 20 % зросли городи¹⁴. Схожа ситуація склалася у тваринництві. Якщо взяти для порівняння 1913 і 1916 рр., то поголів'я великої рогатої худоби зменшилося з 658 тис. до 709 тис., коней — з 565 тис. до 544 тис., свиней — з 502 тис. до 463 тис., але поголів'я овець дещо зросло — з 534 тис. до 577 тис. Отже, ринкові галузі скорочувалися, більш стійкими виявилися ті, які обслуговували споживчі потреби селян — молочне тваринництво та вівчарство¹⁵.

Така ситуація свідчила про замкненість сільськогосподарського виробництва лише на власних потребах, а відтак і про спад основних економічних показників, і про розрив зв'язку сільського господарства з ринком. Помітно погіршилося забезпечення господарств сільськогосподарським реманентом, 52 % господарств його взагалі не мали¹⁶. Земля залишалася необробленою, доводилося передавати її під сінокоси, але і їх косити було нічим. Для потреб фронту з Поділля вивозилися продуктові запаси, здійснювалися реквізиції худоби. Зменшення її поголів'я у регіоні складало більше 50 %. Особливо складна ситуація спостерігалася з кіньми. Були розорені кінні заводи, за роки безперервних бойових дій поширилися масові захворювання коней. Багато селян навмисно підтримували у них хвороби, щоб уникнути реквізицій і, як писав очевидець, «коні прийшли в жахливий стан: облізлі і виснажені, вони ледве волочили ноги»¹⁷. Тому, якщо до війни у селянських господарствах губернії відбувалося невпинне витіснення волів кіньми, то в 1914–1918 рр. процес мав зворотній характер, а у бідняцьких дворах як тяглову силу використовували корів. За нестачі робочої худоби і реманенту селяни були змушені розпродувати господарства, здавати землю в оренду тощо. Навпаки, орендувало землю тільки 9 % селян Подільської губернії. Така ситуація була вигідна землевласникам, які розширювали свої маєтки, а в умовах загальної дорожнечі отримували плату за продукцію за новими цінами, а відсотки від позик виплачували за старими¹⁸.

Війна зумовила величезну проблему із забезпечення сільського господарства робочою силою, третина селянських господарств унаслідок мобілізації до війська на 1917 рік не мала працівників-чоловіків. 61 % працездатного чоловічого населення були відправлені із села до армії¹⁹. У 1917 р. у власних господарствах залишилося лише 39 % чоловіків²⁰. Ставлення до мобілізації у подільському селі було неоднозначним. Патріотичні почуття та бажання піти на фронт виявляли представники інтелігенції, селяни реагували на мобілізацію чоловіків загалом негативно і намагалися ухилитися від призову. Вони або зовсім не з'являлися на збірні пункти, або ж уникали їх під приводом хвороби. Небажання воювати пояснювалося тривогою за майбутнє, сприйняттям війни як руйнації своїх господарств, сімей, розлуки з рідними, як смерть, кров і страждання²¹. Серед мобілізованих селян часто відбувалися заворушення і виступи, але вони мали швидше економічний, а не антивоєнний характер і були пов'язані з погіршенням матеріального становища, збільшенням податкового тягара, нестачею продуктів харчування, заборонаю продажу спиртних напоїв, адже з моменту мобілізації місцевою владою були зачинені всі винні крамниці і лавки²². Виступи почастишали з посиленням мобілізаційних заходів улітку 1915 р. після прийняття маніфесту «Про скликання державного ополчення другого розряду», який безпосередньо стосувався

14 Там само.

15 Народне господарство України в 1921 р. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. Харків. 1929. С. 85.

16 *Бюлетень Вінницького Окрстатбюро*. 1927. № 1. С. 21.

17 Народне господарство України в 1921 р. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. Харків. 1929. С. 53.

18 Вільшанська О. Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 59.

19 Ресет О. Перша світова війна й Україна: історико-теоретичні аспекти вивчення проблеми. *Проблеми історії України XIX — початку XX ст.* Вип. 4. С. 9.

20 Велика війна. С. 11.

21 Голик р. Сльози і кості: Перша світова війна у текстах та уявленнях галицьких селян. *Народознавчі зошити*. № 3 (117). 2014. С. 494–501.

22 Вільшанська О. Л. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни. *Український історичний журнал*. 2004. № 4. С. 57.

селянства, бо до цього часу селяни, особливо з малочисельних родин, мали певні пільги щодо виконання військової повинності. Наприклад, єдиний син у сім'ї не підлягав призову на строкову військову службу, а зараховувався до ополченських частин, які використовувалися для охорони тилу²³. Відповідно до маніфесту, їх позбавили такої пільги і відправляли на поповнення військових підрозділів.

Селяни відмовлялися йти до війська, сплачувати податки, виконувати повинності. Так, на цукрових плантаціях Корделівського цукрового заводу сільськогосподарські робітники розпочали страйк, до них доєдналися селяни навколишніх сіл. Бунти посилювалися у 1916 р., найбільшого розмаху досягли в Ольгопільському повіті. Часто ініціаторами бунтів виступали мобілізовані й новобранці, солдати-фронтовики, жінки мобілізованих до армії, дезертири. Подільська губернія за кількістю дезертирів із Південно-Західного фронту посідала третє місце після Київської і Херсонської, їх чисельність становила 15 % проти 20,3 % у Київській і 15,9 % у Херсонській відповідно. Селяни виступали проти надмірної експлуатації у поміщицьких економіях, низької заробітної плати, реквізицій, залучення їх до воєнно-окопних робіт тощо²⁴. У вересні 1917 р. фронтовики Подільської губернії стали організаторами погромів поміщицьких маєтків і винокурних заводів. До них приєдналися селяни: «Солдати були своєрідним вірусом анархії, який поширював епідемію погромництва»²⁵. Однак адміністрація Поділля звинувачувала у погромницьких діях розташовані тут російські війська²⁶. «Солдати грабували поміщицькі дома та економії, показуючи приклад гіршим елементам у нашому селі. Недограбоване майно дехто з селян уважали можливим дограбувати...», — писав у спогадах колишній військовий слідчий Кам'янець-Подільського окружного суду В. Приходько²⁷.

Оскільки губернія від початку воєнних дій опинилася в епіцентрі бойових дій, населення перебувало у паніці, селяни навколишніх сіл ховалися або тікали в сусідні селища та хутори. Ця природна реакція людей на жахіття війни спричинила появу великої маси біженців. До прикладу, мешканці с. Скала Подільська Кам'янецького повіту їхали до с. Ланівці та с. Біложниці, де обстріли були меншими. Біженство було також наслідком примусової евакуації населення з прифронтових українських губерній, запровадженої імперським військовим командуванням. Відповідний указ про «виселенців» було віддано у червні 1915 р. Процес виселення відбувався поступово, 50-верстними зонами. Насамперед він охопив Кам'янецький і Проскурівський повіти, згодом — Летичівський і Ушицький, потім — Літинський, Могилівський і Ямпільський та інші²⁸. Селян доправляли до тилкових губерній російської імперії: з Кам'янецького, Гайсинського та Ямпільського повітів — у Воронежську, з Могилівського — у Астраханську, з Літинського, Брацлавського Проскурівського, Летичівського та Вінницького — у Саратовську²⁹. На покинутих територіях застосовувалася тактика «випаленої землі»: будівлі руйнувалися, продовольчі запаси та цінності вивозилися.

Великими були людські жертви, причому не тільки серед тих, хто реально воював на фронті, але й серед цивільного населення, яке страждало від насильницької депортації, переміщення до таборів, епідемій. Наприклад, серед 95 мобілізованих з с. Летава Кам'янецького повіту втрати становили: 2 загиблих, 2 зниклих без вісти, 9 померли у полоні, решта 30 — від різних хвороб.

Одним із найголовніших і найсуттєвіших наслідків Великої війни стала трансформація системи традиційних селянських цінностей, глобальні зміни в повсякденному житті та

23 Саранча В. Мобілізація військовозобов'язаних під час Першої світової війни (за матеріалами Полтавської губернії). *Красзнавство*. 2018. № 4 (31). С. 41–52.

24 Корновенко С., Герасименко О. Селянин-бунтар. Селянська революція в Україні 1902–1917 рр. Черкаси: Чабаненко Ю. А. 2017. С. 40.

25 Лозовий В. Аграрна революція в Наддніпрянській Україні: ставлення селянства до влади в добу Центральної Ради (березень 1917–квітень 1918 рр.). Кам'янець-Подільський: ПП «Мошак М. І.». 2008. С. 218–219.

26 Східне Поділля в добу Центральної Ради та Гетьманату П. Скоропадського (березень 1917 — грудень 1918 рр.: збірник документів та матеріалів / упоряд.: К. В. Завальнюк, Т. В. Стецюк. Вінниця: О. Власюк. 2008. С. 32.

27 В. Приходько. Під сонцем Поділля. Спогади. Ч. 2. Вінниця: ТОВ «Консоль». 2011. С. 237.

28 Державний архів Хмельницької області (ДАХМО). Ф. 227. Оп. 3. Спр. 8601. Арк. 3.

29 Там само. Арк. 88.

світогляді селян. По-перше, війна увійшла у повсякдення і стала буденністю, призвела до звикання та адаптації до нових реалій. У мемуарах В. Приходька зазначено: «Уже навіть недалеко від фронту життя йшло своїм буденним темпом. Ще міста більше реагували на війну, а на села навіть рідко приходили часописи... Безпосередньо заторкнені родини, звичайно тяжко переживали свою втрату, але це було майже непомітне серед розкинутих на тисячі кілометрів глухих і малих городів, сіл та хуторів»³⁰. По-друге, війна спричинила зміни у соціальному статусі жінок у селянській громаді. Жінки, які взяли на себе відповідальність за родини після мобілізації чоловіків, не тільки звикали до нових обов'язків у господарстві, пов'язаних із тяжкою фізичною працею, але й долучалися до того світу, який традиційно належав чоловікам³¹. Вони брали участь у «бабських бунтах», чинили напади на поміщицькі маєтки, давали відсіч військовим, які займалися реквізиціями, протидіяли місцевій адміністрації. Так, масові протести за участю жінок відбулися у Подільській губернії у 1916 р., коли за розпорядженням влади розпочався перепис робочої сили, посівних площ, основних продовольчих запасів, худоби. Такими заворушеннями у Балтському повіті було охоплено 23 села, в Ушицькому—16 сіл, в Ольгопільському—8. По-третє, у середовищі селян прискорився процес формування національної свідомості: «... після Першої світової війни настали... великі зміни. Зникли слова русин, австріяки. Кожний селянин вже знав, що він українець...»³².

Висновки

Перша світова війна зумовила кризові тенденції у розвитку подільського села, занепад сільського господарства, викликала гострі суспільні потрясіння та зростання соціальної напруги. Водночас піднесла національну свідомість і пришвидшила політизацію селянства. Його настрої під час Великої війни були суперечливими, складними і неоднозначними. Патріотичний підйом на початку війни, пов'язаний з надіями на покращення свого становища, швидко згас під впливом воєнних реалій, з'явилася втома від військових дій та погіршення економічної ситуації, а ентузіазм змінився розчаруванням і невдоволенням, а війна стала частиною повсякденного життя. Мобілізаційні заходи, реквізиції худоби та продовольства для потреб армії, зростання цін на товари першої необхідності ще більше погіршили ситуацію. Нестача робочих рук, скорочення посівних площ, зменшення врожайності, посилення майнової диференціації села, зростання кількості вдів і сиріт змінили соціальну структуру села, а людські втрати призвели до трагедій у багатьох сім'ях. Однак селяни Поділля ставали краще обізнаними з політичними подіями, які відбувалися в країні та світі, а також з національними ідеями.

Подяка. Авторі щиро вдячні редакційній колегії за сприяння в публікації результатів проведеного дослідження.

Фінансування. Авторі не отримали жодної фінансової підтримки для написання статті.

References:

1. Bernadskyi, B. (1999). Volyn v roky pershoi svitovoi viiny [Volyn during the First World War]. *Candidate's thesis*. Lutsk. [in Ukrainian].
2. Holyk, R. (2014). Slozy i kosti: Persha svitova viina u tekstakh ta uiavlenniakh halytskykh selian [Tears and bones: The First World War in the texts and ideas of Galician peasants]. *Narodoznavchi zoshyty*. 3 (117). 494–501. [in Ukrainian].
3. Kornovenko, S. & Herasymenko, O. (2017). Selianyn-buntar. Selianska revoliutsiia v Ukraini 1902–1917 rr. [Rebel peasant. Peasant revolution in Ukraine 1902–1917]. Cherkasy: Chabanenko Yu. A. [in Ukrainian].
4. Kushko, I. & Romaniuk, I. (2015). Stanovyshche silskoho hospodarstva Skhidnoho Podillia v roky Pershoi svitovoi viiny [The state of agriculture in Eastern Podillia during the First World War]. *Narody svitu i Velyka viina 1914–1918 rr.: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii 3–4 kvitnia 2015 r.*, 252–257. [in Ukrainian].

30 Приходько В. Під сонцем Поділля. Спогади Ч. 2. Вінниця: ТОВ «Консоль». 2011. С. 160.

31 Турченко Ф. Україна в Першій світовій війні. Пам'ятки України: історія та культура. 2016. С. 42–49.

32 Заброварний Б. Й. Українське село в роки Першої світової війни. Луцьк: Надстир'я. 2002. С. 113–115.

5. Lozovyi, V. (2008). Ahrarna revoliutsiia v Naddnyprianskii Ukraini: stavlennia selianstva do vlady v dobu Tsentralnoi Rady (berezen 1917 — kviten 1918 rr.) [The agrarian revolution in Transdnipier Ukraine: the attitude of the peasantry to the authorities during the time of the Central Rada (March 1917 — April 1918)]. Kamianets-Podilskyi: PP «Moshak M. I.». [in Ukrainian].
6. Mazur, O. (1997). Skhidna Halychyna u roky Pershoi svitovoi viiny (1914–1918) [Eastern Galicia during the First World War (1914–1918)]. *Candidate's thesis*. Lviv. [in Ukrainian].
7. Narodne gospodarstvo Ukrainy v 1921 r. [National economy of Ukraine in 1921], 1929. Zbirnyk staty-stychno-ekonomichnykh vidomostei pro silske gospodarstvo Ukrainy. Rik pershyi. Kharkiv. [in Ukrainian].
8. Podillia v period vidbudovy narodnoho gospodarstva 1921–1925 rr. [Podillia during the reconstruction of the national economy in 1921 *Candidate's thesis*. 1925] (1957). Vinnytsia: Kn-haz. Vyd. [in Ukrainian].
9. Prykhodko, V. (2011). Pid sontsem Podillia. Spohady [Under the sun of Podillia. Memoirs]. Vinnytsia: TOV «Konsol», 2. [in Ukrainian].
10. Reient, O. & Serdiuk O. (2004). Zahostrennia superechnosti v imperskii derzhavi u roky Pershoi svitovoi viiny (lypen 1914 r. — liutyi 1917 r.) [Aggravation of contradictions in the imperial state during the First World War (July 1914 — February 1917)]. *Problemy istorii Ukrainy XIX pochatku XX st. [Issues in the History of Ukraine in the 19th and Early 20th Centuries]*, 7, 5–47. [in Ukrainian].
11. Reient, O. (2002). Persha svitova viina y Ukraina: istoriko-teoretychni aspekty vyvchennia problem [The First World War and Ukraine: historical and theoretical aspects of studying the problem]. *Problemy istorii Ukrainy XIX — pochatku XX st. [Issues in the History of Ukraine in the 19th and Early 20th Centuries]*, 4, 5–11. [in Ukrainian].
12. Reient, O. (2004). Silske gospodarstvo Ukrainy v roky Pershoi svitovoi viiny [Agriculture of Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi selianyn. [Ukrainian peasant]*, 8, 194–205. [in Ukrainian].
13. Sarancha, V. (2018). Mobilizatsiia viiskovozoboviazanykh pid chas Pershoi svitovoi viiny (za materialamy Poltavskoi hubernii) [Mobilization of conscripts during the First World War (based on the materials of the Poltava Governorate)]. *Kraieznavstvo. [Local history]*, 4 (31), 41–52. [in Ukrainian].
14. Shaposhnikova, N. O. (2002). Prodovolche stanovyshe Ukrainy v Ukraini v roky Pershoi svitovoi viiny (lypen 1914–liutyi 1917 rr.) [The food situation of Ukraine in Ukraine during the First World War (July 1914 — February 1917)]. Kyiv: In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].
15. Turchenko, F. (2016). Ukraina v Pershii svitovii viini [Ukraine in the First World War]. *Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura. [Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura]*, 7, 42–49. [in Ukrainian].
16. Venherska, V. (2014). «Ukrainske pytannia» naperedodni ta v umovakh Pershoi svitovoi viiny [«The Ukrainian question» on the eve and in the conditions of the First World War». *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. [Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka]*, 3, 8–11. [in Ukrainian].
17. Vilshanska, O. (2004). Povsiakdenne zhyttia naselennia Ukrainy pid chas Pershoi svitovoi viiny [Everyday life of the population of Ukraine during the First World War]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. [Ukrainskyi istorychnyi zhurnal]*, 4, 56–61. [in Ukrainian].
18. Zabrovarnyi, B. (2002). Ukrainske selo v roky Pershoi svitovoi viiny. [Ukrainian village during the First World War]. Lutsk: Nadstyria [in Ukrainian].
19. Zapolovskyi, V. (2003). Bukovyna v ostannii viini Avstro-Uhorshchyny [Bukovyna in the last war of Austria-Hungary]. Chernivtsi: Zoloti lytavry. [in Ukrainian].
20. Zinko, Yu. (2015). Podillia v roky Pershoi svitovoi viiny u spohadakh V. Prykhodka [Podillya during the First World War in the memories of V. Prykhodka]. *Narody svitu i Velyka viina 1914–1918 rr.: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii 3–4 kvitnia 2015 r.* 209–221. [in Ukrainian].

Надійшла до редакції / Received: 27.01.2025.

Схвалено до друку / Accepted: 17.03.2025.